

REFLEXIA OSOBNOSTI ANTONA HABOVŠTIAKA PRI INICIOVANÍ ZAČIATKOV PROJEKTU *SLOVNÍKA SLOVENSKÝCH NÁREČÍ*¹

Miloslav Smatana

SMATANA, M. (2024): Reflection on the Personality of Anton Habovštiak in Initiating the Beginnings of the *Dictionary of Slovak Dialects* Project. In: *Slovenská reč*, 89/2, 123 – 136.

Abstract: The article focuses on the personality of the prominent Slovak linguist and dialectologist Anton Habovštiak, in the context of the beginnings of work on one of the key projects of Slovak dialectology – *Slovník slovenských nářečí* [Dictionary of Slovak Dialects]. It points out the connection and inspirations in solving the theoretical and methodological issues of this work with the principles of a regional dialect research and their application in the subsequent processing of the rich dictionary material, also against the background of the materials of the Bratislava conference on the tasks and problems of Slovak dialectology (1960).

Keywords: Slovak dialectology, dialectal lexicography and lexicology, *Dictionary of Slovak Dialects*, history and development of the dictionary project.

Článok v skratke:

- Príspevok približuje popredného slovenského jazykovedca a dialektológa a jeho zástoj pri príprave koncepcie a raných (iniciálnych) prácach na *Slovníku slovenských nářečí*.
- Poukazuje na spätosť a inšpirácie pri riešení teoreticko-metodologických otázok tohto slovníkového diela s regionálnymi princípmi skúmania nárečí (najmä oravských).
- Predstavuje obdobie, v ktorom sa aj pričinením A. Habovštiaka podarilo získať, zhromaždiť, utriediť a archivovať zásadný nárečový materiál pre ďalšie vedecké (i slovníkové) spracovanie.
- Článok prezentuje viaceré (niekedy i menej známe) jazykovedcove názory a podnety pri hľadaní adekvátnych postupov pri konkrétnom slovníkovom koncipovaní a to nielen na pozadí materiálov bratislavskej konferencie o úlohách a problémoch slovenskej dialektológie (1960), ale aj v čase aktuálnych príprav ukážkového zväzku slovníka (1970 – 1980), a tiež 1. zväzku celonárodného nárečového diela (1980 – 1994).

1. OSOBNOSŤ ANTONA HABOVŠTIAKA

Zarezonovanie osobnosti Antona Habovštiaka, ktoré sa naplno prejavilo najmä v druhej polovici minulého storočia, bolo v danom období výrazné a neprehliadnuteľné. Zreteľne sa prejavilo vo viacerých sférach spoločenských odvetví ako fenomén v oblasti autorských, bádateľských, vedeckých, spoločenských či iných dimenzií. Výrazná individualita s večným prívlastkom oravský rodák a rodolub, v priestore slovenskej – širšie aj

¹ Článok bol vypracovaný s podporou grantu VEGA 2/0114/22 *Slovník slovenských nářečí IV*.

slovanskej – lingvistickej obce, známy renomovaný dialektológ a slavista, vo vnímaní čitateľskej verejnosti vychýrený a uznávaný autor mnohých rozprávkových kníh, povestí a v neposlednom rade aj beletristicky spracovaných osudov svojich krajanov.

Aj keď bola Habovštiakova výskumná a organizačná práca v rámci jazykovedy značne rozsiahla a orientovaná na viaceré oblasti, prevažovala v jeho bádateľskom záujme dialektológia. Vedcovu dominantnú spätosť s touto jazykovednou disciplínou v jednom zo svojich textov výstižne vystihol Ivor Ripka: „Anton Habovštiak a dialektológia predstavujú dva neoddeliteľne späté pojmy... Bez vedeckého vkladu Antona Habovštiaka si nemožno predstaviť súčasnú slovenskú dialektológiu; bez celoživotného koncentrovaného záujmu o slovenské nárečia by jubilant nebol sám sebou“ (Ripka 1994, s. 286). Celoživotná bilancia Habovštiakovho diela jednoznačne potvrdila, že „tento záujem sa v priebehu dlhoročnej bádateľskej činnosti reflektoval v širokom výskumnom diapazóne“ (s. 286).

2. ŽIVOTNÉ MÍLNIKY JAZYKOVEDCA A PROZAIKA

Pre plastickejšiu predstavu o Habovštiakovom prínose k formovaniu fenoménu „slovenský nárečový slovník“ je užitočné hľadiť na jazykovedcovu životnú púť cez prizmu najdôležitejších a najvýraznejších období jeho života. Zhrnújúco a koncízne možno hovoriť o troch hlavných obdobiach:

- 1) roky štúdia a začínajúceho vedeckého rastu (1938 – 1951);
- 2) obdobie etablovania sa (ako vedca i spisovateľa), intenzívnych vedeckých bádání a ich zúročení na domácej i zahraničnej pôde (1952 – 1990) a
- 3) završovanie odbornej vedeckej (jazykovednej/dialektologickej) a spisovateľskej činnosti a rôznych spoločenských aktivít (1991 – 2004).

Charakteristickými prejavmi, ktoré ho v naznačených obdobiach sprevádzali a vytvárali míľniky jeho príznačných počinov a činností, bola najmä neoddeliteľná spätosť k Orave, keď rodný kraj – ako východisko vedeckého bádania i spisovateľských aktivít – formoval jeho subjektívny profil jazykovedca a prozaika. Popri tom to boli jazykovedné, predovšetkým dialektologické počiny reflektujúce Oravu v celoživotnom diele, intenzívny výskum lexiky (doma i v zahraničí) spätý s náročnými spôsobmi získavania výskumného materiálu a jeho spracovania, postupné vyúsťovanie vedeckých bádání v podobe reprezentatívnych publikačných výstupov (*Atlas slovenského jazyka*, *Slovenský jazykový atlas* a *Slovník slovenských nárečí*) a napokon, spoločenský prínos komplexu jeho súborného diela.

3. PRVÉ ŠTÚDIE O ORAVSKÝCH NÁREČIACH A RANÉ VÝSKUMY PRE ATLAS SLOVENSKÉHO JAZYKA

Ako je známe, už v 40. rokoch minulého storočia sa A. Habovštiak zaradil medzi bádateľov vykonávajúcich pre *Atlas slovenského jazyka* (ďalej ASJ) základný

terénny výskum nárečí na Slovensku. Svoj výskum začal, pravdaže, v domácom prostredí, čo potvrdzuje našu poznámku o fixnej spätosti s Oravou, zreteľne popretkávanej jeho celým (nielen jazykovedným) dielom. Práve na základe prvých výskumov na Orave vznikli jeho rané štúdie týkajúce sa oravských nárečí. Jozef Štolc sa pri rôznych príležitostiach (napr. Štolc 1960, s. 181) zmienil o vtedajších aktuálnych zásluhách A. Habovštiaka a jeho značnom prínose v rámci dialektologických výskumov na Slovensku v podobe viacerých menších štúdií, ktoré prispeli k lepšiemu poznaniu niektorých javov v oravských nárečiach. Spresnil ich zemepisnú situáciu, priniesol hlbšie poznatky o viacerých hláskoslovných a tvaroslovných zákonitostiach, priblížil vzájomné vzťahy migrácie obyvateľstva na Orave a pod.²

Svoje pracovné tempo a bádateľské nasadenie dokázal primerane zamerať a usmerniť na podstatné zložky vykonávanej výskumnej činnosti s dokonalým a precíznym využitím získaného materiálu z uskutočňovaných terénnych výskumov v rodnom kraji. Získané poznatky a skúsenosti vedel priebežne, ba aj v neskoršom období svojho bádania, zúročiť v monografiách viacerých oravských obcí (napr. Zá-zrivá, Oravská Lesná, Námestovo, Krušetnica, Oravská Polhora, Hruštín, Novot', Oravská Jasenica, Vavrečka, Nižná), do ktorých pripravil kapitoly o nárečiach.³

4. DIALEKTOLOGICKÁ KONFERENCIA V BRATISLAVE (1960)

V roku 1960 vystúpil A. Habovštiak na dialektologickej konferencii *O úlohách a problémoch slovenskej dialektológie* usporiadanej vtedajším Ústavom Slovenského jazyka SAV v Bratislave (ďalej ÚSJ). Podujatie sa uskutočnilo za účasti pracovníkov ÚSJ a akademických i vysokoškolských pracovníkov z dôležitých výskumných dialektologických centier z takmer celého vtedajšieho Československa. Okrem dvoch zásadných referátov a diskusií na tému atlasového spracovania nárečí a ASJ a tému monografického spracovania slovenských nárečí, to bola práve téma približujúca výskum slovnej zásoby slovenských nárečí a slovenský nárečový slovník, ku ktorej A. Habovštiak predniesol hlavný referát. V ňom predstavil i podobu lexikálneho dotazníka pre organizovaný lexikálny výskum na Slovensku, jeho zostavenie a využitie i pre potreby *Slovníka slovenských nárečí* (ďalej SSN), pričom stanovil

² Porov. napr. príspevky *Stredoslovenské ä, ě na rozhraní dolnej a strednej Oravy* (1948), *Striednice za predhistorické ѣ, ь v oravských nárečiach* (1954), *Genitívne tvary mask. pl. na -uov (-vov, -uof) v slovenských nárečiach* (1955), *Dve štúdie z oravskej dialektologie* (1957), *Diferenciácia oravských nárečí vo svetle kolonizačných prúdov* (1958).

³ Široký záber výskumu A. Habovštiaka na Orave ilustruje výber niektorých názvov či tém príspevkov (prezentovaných často ako kapitoly, príp. články v lokálnych monografiách), na ktorých sa dialektológ podieľal, napr.: *Nárečie Zá-zrivej* (1988), *Oravská Polhora a jej reč* (1989), *Hruštianske nárečie* (1990), *Jasenické nárečie* (1993) a i.; priebežne vyšli jeho príspevky o chotárných názvoch v Oravskej Lesnej (1991), o nárečiach v obciach Novot' (1991), Krušetnica (1992a), Vavrečka (1994a), o nárečí v Námestove (1992b), v Nižnej (1995) a i.

isté zásady pre jeho vytvorenie zhrnuté do 10 bodov.⁴ Aj na základe autopsie zo svojich oravských výskumov predstavil A. Habovštiak viaceré zásadne a podnetné myšlienky smerujúce k formám zberu, spracovania a výstupu získaného nárečového materiálu. Zdôraznil, že predmetom výskumu by mala byť celá slovná zásoba a lexikálny dotazník by mal obsahovať nielen slová známe na celom území (názvy domu, hospodárskych stavísk, stavieb domáceho zariadenia, rastlín, zvierat, rodiny a i.), ale aj slová používané iba v istej oblasti (napr. názvy zo salašníctva, pastierstva, vinohradníctva a pod.). Popritom by mal obsahovať i výrazy vyskytujúce sa len miestami, t. j. ktoré nevytvárajú súvislú zemepisnú oblasť (napr. slová z ľudových remesiel, ako je čipkárstvo, hrnčiarstvo, garbiarstvo ap.). Celkovo navrhol do dotazníka zaradiť 18 tematických celkov (porov. Pikorová 1960, s. 194). Tento programový zámer vyústil do vytvorenia *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí* (1964), z ktorého výsledkov vznikol neskôr ASJ IV.

A. Habovštiak predniesol podstatné problémy týkajúce sa slovenského nárečového slovníka, pričom v súvislosti s touto problematikou vznikli v diskusii rôzne otázky a námety. Závažným problémom bola otázka rozsahu slovníka, no v diskusii sa osvetlil aj celý rad parciálnych problémov, napríklad do akej miery zaradiť do slovníka jednotlivé slovotvorné varianty, viacslovné pomenovania používané v nárečiach a pod.

Jedným z podstatných záverov konferencie bol návrh začať ihneď so systematickým výskumom slovnej zásoby slovenských nárečí a výsledky výskumu spracúvať jednak vo forme slovníkovej časti ASJ, jednak vo forme štúdií, monografií a nárečových slovníkov a popritom vybudovať vo vtedajšom ÚSJ kartotéku slovnej zásoby slovenských nárečí. Súčasne sa malo pokračovať v monografickom spracúvaní slovenských nárečí a ďalšom zveľaďovaní zbierky nárečových materiálov, t. j. zápisov súvislých textov, nahrávok živej reči a pod. (porov. Pikorová 1960, s. 199 – 200). Je škoda, že príspevky z uvedenej dialektologickej konferencie sa nezachovali v plnom rozsahu, zaiste by boli užitočným prameňom na sledovanie vedeckého uvažovania o koncepcii syntetických dialektologických diel.

⁴ Patria k nim: 1. Lexikálny dotazník (LD) by mal obsahovať kvantum otázok z najrozličnejších okruhov hmotného a kultúrneho života ľudu (prednostne sa budú skúmať nárečovo bohaté diferencované pomenovania); 2. Do LD by mali byť zaradené inoslovanské otázky, samozrejme, pokiaľ sú pre slovenskú dialektológiu dôležité; 3. Nemali by byť zaradené heslá, kt. už boli predmetom výskumu pre ASJ; 4. Heslá v LD je potrebné členiť podľa tematických celkov (okruhov) a laďiť ich v istom logickom postupe (od základ. názvov až k detailnejším názvom predmetu); 5. Formulácia otázok by mala byť presná, aby odpoveď na ne bola jednoznačná; 6. Štylizácia otázok bude spresňovaná nákresemi; 7. Otázky musia byť stručné, jednoduché, zreteľné – informátor ich hneď musí pochopiť (niektoré môžu mať podobu spisovného slova, iné podobu opisu al. nákresu); 8. Niektoré otázky sa budú týkať významu slova, iné naopak formy pomenovania pre istý význam; 9. Do LD budú zaradené najmä také slová, ktoré sú rozšírené na celom území Slovenska alebo aspoň na jeho väčšej časti. 10. Súčasne s vyplňovaním LD budú sa zapisovať aj texty pre nárečový archív (vtedajšieho Ústavu národného jazyka) – z nich bude možné vyexcerpovať i ďalšie termíny a slová, ktoré neboli zaradené do LD (porov. Pikorová 1960, s. 194).

Slovenská dialektologická komisia, ktorej bol A. Habovštiak členom, v plnom zmysle podporila uznesenia dialektologickej konferencie a zdôraznila, že materiál získaný v rámci nárečových výskumov sa zužitkuje ako základný materiál pri spracúvaní lexikálnej a slovotvornej časti ASJ, pričom podčiarkla dôležitosť plánovitého a cieľavedomého zberu slovnej zásoby pre slovenský nárečový slovník. Na základe vtedajšieho zbierania vznikla v ÚSJ ústredná nárečová kartotéka, ktorá mala byť v dohľadnom čase aj podkladom pre koncipovanie SSN.

5. PRÁCE A. HABOVŠTIAKA O ORAVSKÝCH NÁREČIACH V ČASE PRÍPRAV CELONÁRODNÉHO NÁREČOVÉHO SLOVNÍKA

V opisovanom období čoraz častejšie zaznievali názory na prepojenosť synchronického opisu nárečí s diachronickou dialektológiou. Z viacerých vtedajších vyjadrení A. Habovštiaka je zrejmé, že sa stotožňoval s názorom, ktorý určoval, podporoval a akcentoval dôležitosť vývoja a smerovania dialektológie a podľa ktorého optimálne prepojenie dvoch spomenutých aspektov prispeje k požadovaným kladným výsledkom pri optimálnom zozbieraní (zhromaždení) potrebného výskumného materiálu, pričom konfrontácia písomne doložených skutočností zo starších výskumov so súčasným stavom v nárečiach je nevyhnutná pre primeranú dedukciu a splnenie žiaducich konklúzií v podobe náležitých lexikografických výstupov. Habovštiakove výskumy oravských nárečí ukazovali na správnosť takýchto tvrdení a prejavili sa aj v názoroch týkajúcich sa nastávajúcich prác okolo SSN. Niektoré nosné myšlienky a podnety A. Habovštiaka (porov. nižšie) sa postupne pretransformovali do následných postupov pri konštruovaní neskoršej základnej (východiskovej) koncepcie *Slovníka slovenských nářečí*.

Nemožno zabúdať, že pre obdobie, o ktorom hovoríme, sú príznakové aj spisovateľské aktivity oravského rodáka. Svoje získané poznatky zužitkoval nielen v mnohých jazykovedných štúdiách či menších prácach typu *Oravské chotárne názvy* (1970), ale aj v najznámejších dielach, napr. v zásadnej monografii *Oravské nárečia* (1965) či beletristicky ladenom dobovom svedectve *Oravci o svojej minulosti* (1983), ktoré zohralo pozitívnu obohacujúcu úlohu aj pri slovákistických i slavistických výskumoch.

V knihe *Oravské nárečia* Habovštiak predstavil obsiahly a spoľahlivý materiál z prezentovaných nárečí, súčasne s opisom jednotlivých nárečových javov. Autor sa zameral aj na otázku výkladu týchto javov a na interpretáciu možných príčin nárečovej diferenciacie. Táto zásadná monografia o nárečiach na Orave približuje časti o hláskosloví, tvarosloví, tvorení slov, nárečové texty, mapy a index, pričom autor zozbieral, utriedil a vysvetlil opisované nárečové javy na úrovni požiadaviek vtedajšej modernej jazykovedy.

V knihe o minulosti Oravcov autor okrem originálnych vlastivedných statí predstavil bohaté nárečové texty a slovníček tamojších nárečových výrazov, čím

naznačil zámer – v čase vzniku knihy rozpracovaný v plnom rozsahu – vydať zozbierané nárečové lexémy v pripravovanom *Oravskom nárečovom slovníku*.

Navyše, v 70. a 80. rokoch sa už tento „spovedník slovenského ľudu a najmä Oravcov“, ako o sebe často s úsmevom vrazil, intenzívne zapojil do rozbiehajúcich sa prác na SSN, čo len podčiarkuje spätosť oravských výskumov s prebiehajúcimi slovníkovými aktivitami a zákonitú vzájomnú reflexiu oboch oblastí jeho bádateľských počínov.

Kvôli aspoň relatívnej komplexnosti na tomto mieste pripomíname, že zásadné skúsenosti s prácou na lexikálnom zväzku ASJ (1984), v ktorom A. Habovštiak v značnej kvantite i kvalite predstavil staršie i novšie slová (domáceho i cudzieho pôvodu) primerane reprezentujúce slovenskú lexiku, dokázal prepojiť s prácami na veľkom a významom medzinárodnom projekte *Slovanský jazykový atlas*.

6. ZAČIATKY FORMOVANIA KONCEPCIE SLOVNÍKA SSN (1960 – 1980)

Keď sa v 60. a 70. rokoch minulého storočia začal dôraznejšie pripomínať fakt o disproporciách v spracovaní jednotlivých rovín jazyka (porov. napr. Ripka 1973, s. 97, 2023, s. 7), prezentoval Habovštiak viacero svojich názorov na naznačenú problematiku. V tom čase nejestvovala totiž žiaduca (primeraná) materiálová základňa, ktorá by podporovala teoretické úvahy o vnútorných zákonitostiach nárečovej slovnej zásoby s dostatočnou interpretáciou jej špecifických osobitostí. Hovorilo sa síce o potrebe vytvárania podmienok na systematickú prácu pri zbere zodpovedajúceho materiálu a koncipovaní oblastných nárečových slovníkov, prípadne neskôr i takéhoto celonárodného slovníka, no skutočnosť bola iná. Bolo zrejmé, že pri tvorbe koncepcie nárečového slovníka je potrebné (okrem iného) vyriešiť predovšetkým otázku typu slovníka (ibid.).

Aj napriek danej situácii sa v tejto etape plánovania a prípravných prác súvisiacich so slovníkom darilo pomerne intenzívne zhromažďovať lexikálny materiál do vzniknutých kartoték – tie mali predstavovať východisko pre koncipovanie budúceho SSN. Na túto problematiku sa sústredil A. Habovštiak v svojom článku z roku 1968 *O budovaní kartotéky pre Slovenský nárečový slovník*, v ktorom okrem priblíženia rôznych aspektov zberu a spracovania lexikálneho materiálu pripomenul neskôr viackrát citovanú myšlienku, že SSN „nemôže byť iba akousi zbierkou jazykových kuriozít, ktoré sa viac alebo menej diferencujú vo vzťahu k spisovnému jazyku, ale tezaurem slovnej zásoby slovenských nárečí“ (Habovštiak 1970, s. 23). Habovštiak po čase nadviazal na spomenutú stať teoreticko-metodologickými otázkami o výskume nárečí na Slovensku, využívajúc doklady pochádzajúce z *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II* (1964), pričom zreteľne ukázal aj na bohatstvo nárečovej frazeológie a upozornil na potrebu celé toto bohatstvo zachytiť v nárečovom

slovníku (Habovštiak 1970). V mnohých priebežne publikovaných štúdiách A. Habovštiaka sa odrážali jeho názory na spôsob a možnosti eventúálnych postupov prác pri príprave slovenského nárečového slovníka; tie boli celkom logicky inšpirované výskumom oravských nárečí a jednotlivými publikačnými výstupmi o nich a ako sa ukázalo, viaceré sa mohli uplatniť pri zostavovaní koncepcie tohto diela. Už pri *Ukázkovom zväzku SSN* (1980) bolo zrejmé, že mnohé jeho podnety v slovníkovej praxi spoľahlivo fungujú.

7. NÁZORY A PRAKTICKÉ PODNETY A. HABOVŠTIAKA PRE SPRACOVANIE HESIEL DO SSN

Začiatkom 70. rokov I. Ripka vo svojej štúdii *O problematike nárečových slovníkov* (1973) predložil zreteľné kontúry dotvárania koncepcie budúceho SSN. Následne sa pod Ripkovým vedením podľa tohto – vlastne východiskového textu o koncepcii SSN – začali naznačené predstavy o komplexnom slovníkovom diele naplňať. Počas takpovediac „predslovníkového obdobia“ sa A. Habovštiak pri rôznych príležitostiach viackrát vyjadril o naliehavosti spracovania nárečového slovníka na Slovensku. Viaceré jeho myšlienky, podnety a názory zaznamenali odozvu a prispeli, či nepriamo aj podnietili a formovali prípravné práce na slovníkovom diele. V nasledujúcom prehľade niektoré inšpiratívne z nich krátko pripomenieme.

Už v 50. rokoch minulého storočia upozornil A. Habovštiak na zásadný fakt, že „ak sa nárečia nezachytia v tomto štádiu ich vývinu (50. a 60. roky, pozn. M. S.), v blízkej budúcnosti bude ich spracovanie omnoho ťažšou, ba v určitom zmysle aj neuskutočniteľnou úlohou“ (Habovštiak 1956, s. 107). Po spomínanej dialektologickej konferencii (1960) opakovane pripomínal, že „jednou z naliehavých úloh slovenskej dialektológie je aj výskum a spracovanie slovnej zásoby slovenských nárečí, teda tá oblasť, ktorej sa doteraz venovalo pomerne málo pozornosti“ (Habovštiak 1961, s. 30). Problematiku podrobného spracovania slovnej zásoby slovenských nárečí pokladal za nanajvýš aktuálnu, o čom svedčí konštatovanie: „Čím ďalej tým viac sa cíti potreba spracovať slovnú zásobu slovenských nárečí či už vo forme menších lokálnych slovníkov alebo vo forme relatívne úplného spoločného slovníka slovenských nárečí“ (s. 35). Túto myšlienku opakovane pripomína aj v neskorších obdobiach svojej výskumnej činnosti (porov. nižšie). Pokladá za dôležité pokračovať v zbieraní slovnej zásoby pre slovenský nárečový slovník a dopĺňať kartotéku nárečových slov uloženú v archíve ÚSJ. Vidí viaceré spôsoby a možnosti rozširovania kartotéky a za najefektívnejšie považuje napr. jej dopĺňanie: a) nárečovým materiálom získaným metódou priameho výskumu rozmanitými cestami (napr. pomocou predstavenej dotazníkovej akcie, získavaním materiálu od externých pracovníkov a pod.); b) excerpovaním doteraz uverejnených nárečových textov (z rozmanitých zdrojov); c) excerpovaním prác, ktoré sa doteraz už

zaoberali otázkami slovnej zásoby vo vzťahu k slovnej zásobe slovenských nárečí (Habovštiak 1961, s. 37).

V roku 1967 dialektológ nielenže opätovne a kriticky hodnotí výsledky dosiahnuté vo výskume opisovanej oblasti nášho jazyka, ale súčasne podáva návrhy, ako by sa malo postupovať pri slovníkových prácach v nasledujúcich rokoch. Okrem iného zdôrazňuje, že nárečový materiál získaný v rámci výskumu pre ASJ, ktorý sa zužitkuje ako základný materiál pri spracúvaní jeho lexikálnej a slovotvornej časti, je možné využiť pre najrozmanitejšie ciele, napr. pri spracúvaní slovníkov, pri porovnávaní slovnej zásoby spisovného jazyka a nárečí ap. (Habovštiak 1967, s. 226). Opakovane hodnotí užitočnosť spracovania menších slovníkov (t. j. slovníkov menších oblastí, ktoré by obsahovali napr. slovnú zásobu z územia niekdajších stolíc a stali by sa neskôr základom pre zhrnutie slovnej zásoby všetkých slovenských nárečí) ako úlohu blízkej budúcnosti, kým spracovanie slovníka všetkých slovenských nárečí by zostalo dlhodobou úlohou (Habovštiak 1967, s. 228).

A. Habovštiak v svojich pripomienkach a poznámkach neustále a neúnavne hovorí o dôležitosti plánovitého a cieľavedomého zbierania slovnej zásoby pre slovenský nárečový slovník. Táto významná úloha sa vtedy plnila na viacerých pracoviskách, no ako správne poznamenal „bolo by potrebné jednotlivé práce tak koordinovať, aby na základe doterajšieho zbierania vznikla ústredná kartotéka, ktorá by bola v dohľadnom čase aj podkladom pre koncipovanie slovníka slovenských nárečí“ (Habovštiak 1967, s. 228). Postup prác na slovníkovej úlohe, ako aj získaný a usporiadaný materiál ho utvrdzovali v presvedčení, že na prípravu i koncipovanie SSN sú najvhodnejšie podmienky v dialektologickom oddelení vtedy už Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (ďalej JÚĽŠ SAV).

Viaceré Habovštiakove príspevky (napr. článok *O budovaní kartotéky pre Slovenský nárečový slovník*, publikovaný v roku 1968, ktorý bol časťou referátu predneseného 12. 12. 1967 na zasadnutí Slovenskej dialektologickej komisie) priblížili podstatné fakty o archíve *Slovenského nárečového slovníka* (ďalej SNS) v dialektologickom oddelení JÚĽŠ SAV⁵, pričom uvádza, že materiál pre potreby SNS sa dopĺňa aj excerpciou rukopisných a publikovaných prác, v ktorých sa nárečový materiál vyskytuje, a tiež metódou priameho výskumu v teréne (Habovštiak 1968, s. 224).⁶ Za hodnotný materiál pre potreby SNS považoval zápisy získané metódou

⁵ Okrem iného spomenul aj fakty, že archív sa budoval od roku 1953 a podklad tvoril nárečový materiál, ktorý sa za pomoci poslucháčov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave zhromažďoval v rámci činnosti Jazykovedného ústavu SAVU už počas druhej svetovej vojny v rozsahu okolo 80 000 dokladov; v roku 1953 sa utriedil a spolu s novozískaným materiálom bola založená napokon nová, abecedne usporiadaná kartotéka. Po roku 1953 sa získaval nový materiál a vo vtedajšom štádiu zbierania mala kartotéka okolo 280 000 dokladov (Habovštiak 1968, s. 224).

⁶ Upresňuje, že na excerpciu sa dosiaľ využili rukopisné nárečové práce (štátne, diplomové a ročníkové práce, monografie a nárečové slovníky i slovníčky z jednotlivých nárečových jednotiek), jazyko-

priameho výskumu podľa *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II* (1964); na jeho základe by mala vzniknúť osobitná kartotéka, ktorá sa využije najmä pre tzv. lexikálnu a slovotvornú časť ASJ. Zámerom bolo využívať materiál utriedený podľa tzv. vecných kritérií aj pre ostatné jazykovedné ciele priamo z kartotéky.

Podľa jeho názoru je cieľom zbierania slovnej zásoby slovenských nárečí pripraviť relatívne vyčerpávajúcu dokumentáciu slovnej zásoby i frazeológie pre SNS, a to materiál zo všetkých okruhov spoločenského života na dedine, ktorý sa získa zo všetkých slovenských nárečí. Primárnym cieľom zbierania takéhoto slovníkového materiálu bolo teda pripraviť kartotéku pre slovenský nárečový slovník (Habovštiak 1968, s. 225). Tiež sa vyjadril o potrebe založiť tzv. vecnú kartotéku, t. j. archív, v ktorom by sa lexikálny materiál zaraďoval aj podľa vecných kritérií; takúto kartotéku bude možné postupne dopĺňať excerpami z literatúry, zaoberajúcej sa výskumom ľudovej kultúry, najmä však excerpami etnografických prác.

8. KONŠTRUKTÍVNE IMPULZY V ČASE PRÍPRAV UKÁŽKOVÉHO ZVÄZKU SSN

V roku 1970 prezentoval A. Habovštiak svoj názor, že „pre lexikografické spracovanie má význam nielen slovo, ktoré zberateľ jednoznačne definoval a pri ktorom určil jeho význam, ale aj príslušný kontext, v ktorom sa môže skúmané slovo vyskytovať“ (Habovštiak 1970, s. 24). Okrem nárečového materiálu zameraného na výskum frazeológie, ktorá má pre slovenský jazyk osobitný význam, a významových odtienkov jednotlivých slov, navrhoval venovať osobitnú pozornosť ľudovej terminológii. Zároveň odporučil zamerať sa na výskum jednotlivých významov slov v najrozmanitejších spojeniach, ktoré sa získajú z príslušného kontextu. Svoje tvrdenie podopiera množstvom príkladov aj zo svojich oravských výskumov (s. 25 – 26). Uvedomuje si, že aj pri výskume slovnej zásoby je potrebné klásť dôraz na slovnú zásobu v celom rozsahu, teda „nielen na výrazné zvláštnosti, ktoré bývali zvyčajne stredobodom záujmu dialektológov, ale aj na slová, pri ktorých sa vyskytuje viac či menej výrazná významová diferenciácia“ (s. 27).

O pár rokov neskôr sa A. Habovštiak vyjadril aj o tzv. dichotomickom členení slovenských nárečí, keď zdôraznil nasledujúci fakt: „Viaceré lexikálne zvláštnosti poukazujú na to, že slovenské nárečia sa rozpadajú napr. aj na dve dôležité skupiny, a to na skupinu juhozápadoslovenskú a skupinu severovýchodoslovenskú. Doklady na toto dichotomické členenie sú početné a vzťahujú sa zvyčajne na staršiu vrstvu slovnej zásoby“ (Habovštiak 1974, s. 27, p. tiež príklady na s. 41 – 42). Zohľadnenie tohto aspektu môže zohrať nemalú úlohu pri koncipovaní celonárodného nárečové-

vedné publikácie (napr. monografie, štúdie i príspevky uverejnené samostatne i v slovníkoch alebo časopisoch), etnografické práce, v ktorých sa zachytáva ľudová terminológia z jednotlivých okruhov spoločenského života a nárečové texty uložené v dialektologickom oddelení JÚLEŠ SAV (Habovštiak 1968).

ho slovníka, napr. aj pri určovaní pravidelnosti územného rozšírenia niektorých nárečových lexém a ich prípadnom označení zemepisným kvalifikátorom.

Jednou zo základných lexikografických otázok bola podľa Habovštiaka sémantická diferenciacia slova. V súvislosti s lexikografickým spracovaním nárečového materiálu považoval túto otázku za osobitne dôležitú, lebo sémantická členitosť mnohých nárečových slov (i slov formálne v slovenských nárečiach nediferencovaných) býva neraz značná. Keď sa isté slovo skúma zo sémantického hľadiska na celom území Slovenska, jeho významová diferenciacia je podstatne väčšia a bohatšia ako v spisovnom jazyku (Habovštiak 1977, s. 90).⁷

Dôležité boli jeho zistenia o rozšírení významu niektorých slov: ten je možné geograficky vymedziť podobne ako rozsah javov z iných jazykových rovín. Súčasne sa významy skúmaných slov môžu vyskytovať raz na minimálnej, inokedy na maximálnej zemepisnej oblasti. Nárečové oblasti teda možno ohraničiť aj na základe lexikálno-sémantického členenia slovnej zásoby (Habovštiak 1977, s. 86 + príklady na s. 87 a n.). Významy slov utvárajú v niektorých prípadoch zo zemepisného hľadiska zväzky izosém, ktoré sa zhodujú s lexikálnym členením slovenských nárečí – to svedčí o vzájomnej prepojenosti lexiky a sémantiky (s. 89).

Aj pri tejto príležitosti opäť pripomenul, že na základe sémantickej diferenciácie (podobne ako na základe mnohých lexikálnych zvláštností) možno slovenské nárečia rozdeliť na dva už spomenuté makroareály – juhozápadoslovenský a severovýchodoslovenský (tzv. dichotomické členenie, porov. vyššie). Takéto členenie pokladal vedec z hľadiska vývinu slovenských nárečí za dôležité, lebo sa nazdával, že je staršie ako členenie na tri základné skupiny (stredoslovenské, západoslovenské a východoslovenské nárečia), o čom svedčia aj významy viacerých slov (s. 89).

Výskum slovnej zásoby slovenských nárečí zo sémantického hľadiska teda podľa neho ukazuje, že „významy mnohých slov možno ohraničiť pomocou izoglos, resp. izosém, ktoré často utvárajú podobné súvislé nárečové areály, ako napr. pri lexikálnej diferenciácii jazyka. Sémantická diferenciacia slovenských nárečí sa najviac zhoduje s ich lexikálnym členením“ (Habovštiak 1977, s. 93). Konštatuje aj, že „pri výskume sa vo viacerých prípadoch podarilo získať údaje na také členenie slovenských nárečí, ktoré je príznačné pre staršie vývinové štádium nášho jazyka (členenie na dve výrazné oblasti)“ (Habovštiak 1977, s. 93).

V kontexte slovníkového spracúvania geograficky nečlenenej vrstvy nárečovej lexiky Habovštiak primárne nastolil otázku odhadu rozsahu chystaného slovníka. Konštatoval, že v nárečovom slovníku nebude môcť byť spracovaná slovná zásoba,

⁷ Napríklad slovo *kadlub* má v slovenských nárečiach 10 významov, no v *Slovníku slovenského jazyka* sú uvedené iba tri významy (Habovštiak 1977, s. 90); iným výpovedným príkladom je materiálom bohato doložené mnohovýznamové slovo *baba* (s. 90 – 92). Porov. aj heslá *baba* a *kadlub* spracované v *Ukázkovom zväzku SSN* (1980, s. 91, s. 176).

ktorá sa používa na území Slovenska v celom rozsahu a uvažoval aj o prípadnej redukcii materiálu získaného pre slovník. V súvislosti s týmito úvahami sa objavila otázka „či by sa pri tejto práci nemalo uplatniť selektívne hľadisko najmä pri tej vrstve slov, ktorá sa geograficky nediferencuje a ktorá sa zhoduje aj so stavom v spisovnom jazyku“ (Habovštiak 1980, s. 158). Uvedomoval si, že táto problematika je zložitá a vyžaduje si analýzu z viacerých hľadísk, a preto si pri riešení a rozbere nastolenej problematiky podrobnejšie všimol aj slová, ktoré sa na území Slovenska geograficky nečlenia.

Zmieňuje sa o irelevantnosti pravidelných (systémových) hláskových zmien pre lexikografické ciele – môžu sa síce zaznamenať „uvedením niekoľkých základných podôb“, ale „iný je stav pri nepravidelných hláskových zmenách (niekedy s nimi súvisí aj zmena významu), a preto ich treba v slovníku dôsledne uvádzať“ (Habovštiak 1980, s. 159). Podľa dovtedajších skúsenosti z koncipovania SSN sa ukázalo, že „zemepisne najrozšírejší význam býva zvyčajne z vývinového hľadiska najstarší, a preto je odôvodnené uvádzať ho v slovníku na prvom mieste, to značí, že o poradí významov v hesle nárečového slovníka rozhoduje geografický zreteľ“ (Habovštiak 1980, s. 162).

Dôležitý a podnetný je Habovštiakov postreh, že i keď je základné slovo geograficky a sémanticky nečlenené, treba vziať do úvahy aj jeho spájateľnosť s inými výrazmi, s ktorými utvára združené a lexikalizované spojenia územne diferencované. Tak napríklad v materiáli pre SSN a ASJ 4 sa vyskytuje vyše päťdesiat ustálených spojení slova *kôš* s prídavným menom (Habovštiak 1980, s. 162 – 163). Výpovedné príklady presvedčili aj zainteresovaných autorov SSN o tom, že mnohé lexikálne nediferencované slová pre ich spájateľnosť s inými slovami a schopnosť utvárať združené a lexikalizované spojenia, ktoré môžu byť územne diferencované, treba v SSN spracovať.

Mnohé z vyššie uvedených myšlienok A. Habovštiaka našli uplatnenie v slovníkovej praxi už pri heslách, ktoré boli spracované a prezentované v *Ukážkovom zväzku SSN* (1980) a neskôr aj pri koncipovaní hesiel do SSN.⁸

9. ZÁVER

Náš popredný jazykovedec a dialektológ sa na tému spisovný jazyk verus nárečia v jednom zo svojich článkov priznal: „Počas prác na jazykovednom poli som nerád uznával nejasnú či skôr presne nedefinovateľnú hranicu medzi spisovným jazykom (normovaným a kodifikovaným) a nárečiami (ako tzv. nespisovnými útvarmi národného jazyka). Veď obidve jazykové štruktúry sa v podstate budujú na zhod-

⁸ Sám A. Habovštiak spracoval v *Ukážkovom zväzku SSN* heslá *čihi, iba, imelo, kadlub, paprad', viecha* a heslá písmena H; do prvého zväzku SSN autorsky pripravil heslá *ha – hračka* (okrem hesla *hlava*), *kut' – kýže*.

ných princípoch – dorozumievacích a integračných, iba šírka ich dorozumievacieho a integračného záberu je rozmanitá“ (Habovštiak 1994b, s. 227 – 228). Aj toto jeho vyznanie presvedčivo ukazuje, ako citlivo, presne a konštruktívne, vnímal úlohu a prínos nárečí v rámci národného jazyka a ako mu záležalo na čo najpresnejšom a korektnom zachytení a následnom prezentovaní ich stavu aj na lexikálnej rovine.

Anton Habovštiak priviedol (z pohľadu možností doby, v ktorej žil a pôsobil) jazykovedné dielo súvisiace s ASJ a inšpiratívnymi pracovnými námetmi ku koncepcii nárečového slovníka i vlastným autorským podielom v prvom zväzku SSN do zdarného konca. Bol však aj svedkom obdobia, keď sa kedysi vzdialené a nepredstaviteľné elektronické spracovanie výskumného nárečového materiálu stávalo skutočnosťou. Začalo sa naplňovať až v 80. a 90. rokoch minulého storočia, teda v čase, keď vznikla 1. časť SSN (pôvodne ešte plánovaného trojzväzkového diela), avšak práve prvý zväzok, ktorý obsahoval úvodné state s predstavením koncepcie, heslá písmen A – K a pomocný aparát, bol pripravovaný do tlače ešte klasickým spôsobom. Až v r. 1990 sa začalo s prepisovaním slovníka do elektronickej podoby s využitím vtedajších dostupných programových nástrojov a technológiou na kontrolu kvalifikátorov a názvov lokalít v textoch heslových statí (Ripka 1996, s. 302; 2023, s. 83 – 84).

Súčasný moderný elektronický spracovanie získaného nárečového lexikálneho materiálu (napr. Balleková 2024) deponovaného v dialektologickom oddelení JÚLŠ SAV v podobe kartotéky SSN, archívu nárečových textov a iných vzácných materiálov, ktoré sa podarilo získať, zhromaždiť, utriediť a archivovať aj výrazným pričinením A. Habovštiaka, je už však ďalšou kapitolou bohatých dejín významného slovenského nárečového slovníkového diela.

Literatúra

- BALLEKOVÁ, K. (2024): *Edičná príprava digitalizovaného Atlasu slovenského jazyka*. Príspevok prezentovaný 15. 10. 2024 v Bratislave na vedeckom seminári *Jazykovedné dielo Antona Habovštiaka. Inšpirácie a metamorfózy*.
- FERENČIKOVÁ, A. (hl. red.) (2021): *Slovník slovenských nářečí. 3. P(poza) – R*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIÁK, A. – BUFFA, F. (1964): *Dotazník pre výskum slovenských nářečí. II. 1. Lexikálna časť*. Zost. A. Habovštiak. 2. *Slovotvorná časť*. Zost. F. Buffa. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- HABOVŠTIÁK, A. (1948): Stredoslovenské *ä, ě* na rozhraní dolnej a strednej Oravy. In: *Jazykovedný sborník*, 3, 17 – 23.
- HABOVŠTIÁK, A. (1954): Striednice za predhistorické *ь, ѣ* v oravských nárečiach. In: *Adolfu Kellnerovi: sborník jazykovědných studií*. Opava: Slezský studijní ústav, 126 – 133.
- HABOVŠTIÁK, A. (1955): Genitívne tvary mask. pl. na *-uov (-vov, -uof)* v slovenských nárečiach. In: *Slovenská reč*, 20/3, 156 – 162.
- HABOVŠTIÁK, A. (1956): Vydávať či nevydávať nárečové monografie? In: *Slovenská reč*, 21/1, 107 – 109.
- HABOVŠTIÁK, A. (1957): Dve štúdie z oravskej dialektológie. In: Štolc, J. (ed.): *Jazykovedný štúdie. 2. Dialektológia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 139 – 177.

- HABOVŠTIAK, A. (1958): Diferenciácia oravských nárečí vo svetle kolonizačných prúdov. In: *Jazykovedný časopis*, 9/1 – 2, 117 – 138.
- HABOVŠTIAK, A. (1961): O výskume slovnej zásoby slovenských nárečí. In: *Slovo a slovesnosť*, 22/1, 30 – 40.
- HABOVŠTIAK, A. (1965): *Oravské nárečia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- HABOVŠTIAK, A. (1967): K výskumu slovnej zásoby slovenských nárečí. In: *Slovenská reč*, 32/4, 224 – 228.
- HABOVŠTIAK, A. (1968): O budovaní kartotéky pre Slovenský nárečový slovník. In: *Slovenská reč*, 33/4, s. 223 – 229.
- HABOVŠTIAK, A. (1969): Lexikálna diferenciácia slovenských nárečí vo vzťahu k župnému zriadeniu. In: *Slavistické štúdie jazykovedné*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 199 – 212.
- HABOVŠTIAK, A. (1970): O výskume slovníka a frazeológie slovenských nárečí. In: *Slovenská reč*, 35/1, 23 – 28.
- HABOVŠTIAK, A. (1971): O výskume slovnej zásoby slovenských nárečí zo zemepisného hľadiska. In: *Jazykovedné aktuality*, 8/3 – 4, 82 – 83.
- HABOVŠTIAK, A. (1974): Atlas slovenského jazyka (Konceptcia lexikálnej časti Atlasu). In: *Jazykovedný časopis*, 25/1, 38 – 46.
- HABOVŠTIAK, A. (1977): Sémantický aspekt pri lexikálnom výskume nárečí. In: *Slovenská reč*, 42/2, 86 – 93.
- HABOVŠTIAK, A. (1980): O slovníkovom spracúvaní geograficky nečlenenej vrstvy nárečovej lexiky. In: *Slovenská reč*, 45/3, 158 – 164.
- HABOVŠTIAK, A. (1984): *Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. (IV/1) Časť prvá. Mapy. (IV/2) Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIAK, A. (1987): Lexikálna diferenciácia slovenských nárečí. In: *Zápisník slovenského jazykovedca*, 6/4, 5 – 7.
- HABOVŠTIAK, A. (1988): Nárečie Zázrivej. In: Huba, P. (ed.): *Zázrivá*. Martin: Osveta, 229 – 251.
- HABOVŠTIAK, A. (1989): Oravská Polhora a jej reč. In: Huba, P. (ed.): *Oravská Polhora: Vlastivedná monografia*. Bratislava: Šport, 112 – 124.
- HABOVŠTIAK, A. (1990): Hruštianske nárečie. In: Huba, P. (ed.): *Hruštín: Vlastivedná monografia*. Martin: Tlačiarne SNP – vydavateľský odbor, 194 – 224.
- HABOVŠTIAK, A. (1991a): Chotárne názvy. In: Maľugová, S. – Huba, P. (eds.): *Oravská Lesná: Vlastivedná monografia*. Martin: Neografia, 79 – 82.
- HABOVŠTIAK, A. (1991b): Nárečie obce. In: Huba, P. (ed.): *Novoť 300 rokov: Vlastivedná monografia*. Martin: Neografia, 163 – 172.
- HABOVŠTIAK, A. (1992a): Krušetnica. Nárečie obce. In: Huba, P. (ed.): *Krušetnica: Vlastivedná monografia*. Krušetnica: Obecný úrad v Krušetnici, 151 – 155.
- HABOVŠTIAK, A. (1992b): Nárečie. In: Huba, P. (ed.): *Námestovo: monografia*. Dolný Kubín: P. Huba, 159 – 168.
- HABOVŠTIAK, A. (1993): Jasenické nárečie. In: Huba, P. (ed.): *Oravská Jasenica. Vlastivedná monografia*. Dolný Kubín: P. Huba, 91 – 96.
- HABOVŠTIAK, A. (1994a): Nárečie. In: Holub, I. – Huba, P. (eds.): *Vavrečka. Vlastivedná monografia*. Dolný Kubín: P. Huba, 94 – 99.
- HABOVŠTIAK, A. (1994b): Oravčina. In: *Kultúra slova*, 28/4, 227 – 228.
- HABOVŠTIAK, A. (1995): Nárečie. In: Huba, P. (ed.): *Nižná 600. Vlastivedná monografia*. Dolný Kubín: P. Huba, 146 – 155.
- Kartotéka Slovníka slovenských nárečí Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave.
- PIKOROVÁ, J. (1960): Konferencia o úlohách a problémoch slovenskej dialektológie. In: *Jazykovedný časopis*, 11/2, 190 – 200.

- RIPKA, I. (1973): O problematike nárečových slovníkov. In: *Slovenská reč*, 38/2, 97 – 103.
- RIPKA, I. (1974): Z problematiky slovenskej nárečovej lexiky. In: Mistrík, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca 3. Prednášky X. ročného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Ústav školských informácií, 337 – 351.
- RIPKA, I. (1984): Jubileum Antona Habovštiaka. In: *Slovenská reč*, 49/5, 291 – 292.
- RIPKA, I. (1994): Sedemdesiat plodných rokov Antona Habovštiaka. In: *Slovenská reč*, 59/5, 285 – 288.
- RIPKA, I. (1996): O niektorých otázkach koncepcie a realizácie celonárodného nárečového slovníka. In: Dunaj, B. – Reichan, J. (eds.): *Studia dialektologiczne. 1*. Kraków: Instytut języka polskiego, 295 – 302.
- RIPKA, I. (1976): O koncepcii Slovníka slovenských nářečí. In: *Slavica Slovaca*, 11/1, 90 – 95.
- RIPKA, I. et al. (1980): *Slovník slovenských nářečí. Ukázkový zväzok*. Bratislava: Veda.
- RIPKA, I. (hl. red.) (1994): *Slovník slovenských nářečí. 1. A – K*. Bratislava: Veda.
- RIPKA, I. (hl. red.) (2006): *Slovník slovenských nářečí. 2. L – P (povzchádzať)*. Bratislava: Veda.
- ŠTOLC, J. (1960): Slovenská dialektológia v rokoch 1945 – 1960. In: *Jazykovedný časopis*, 11/2, 175 – 187.

Miloslav Smatana

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.
Panská 26, 811 01 Bratislava I
miloslav.smatana@juls.savba.sk
ORCID: 0009-0002-8436-4620